

Птици, гнездящи в земята

Еберхард Унджиян

Там, на земята, се излюпват техните пиленца, като повечето от тях бързат да напуснат „топлото гнезденце“ и под „краковоството“ на мама отиват да опознаят широкия (и пълен с опасности) свят. Затова и се наричат *гнездобег-*

леци (термините са създадени от проф. Н. Боев, основоположник на съвременната ни орнитологична школа). За разлика от тях гругите, прекарващи известно време в гнездото (също съвсем не безопасно място), се наричат *гнездожилци*. В по-общ философски план такива възрастни сме и ние, хората, но с много дълъг „гнездови период“ и зависимост от

Сигурен съм, че заглавието звучи странно за мнозина читатели, защото „в земята“, често се възприема и като „под земята“, където хората принципно избягват да попадат. Повечето животни – също. Все пак има доста птици, които гнездят направо на земята, напр. чучулиги, стърчиопашки, като си организират съвсем прилични „жилища“. Кокошешките птици – яребица, пъдпъдък, кеклик, фазан и други, по-малко известни, изравят малка трапчинка или полагат яйцата направо на земята. Така също постъпват бухалът, совоокият турулик, речният гъждосвирец, нощната лястовица (козодой) и груги.

рогителите. Нашите гнезда обаче в последните векове са доста високи и сложни постройки, докато някои птици остават на нивото на земянките.

Такива си бяха изровили брегови лястовици (*Riparia riparia*) в льосовия

склон по брега на Дунав близо до Русе. Тези симпатични птички са кафяви отгоре, с бяла долна страна, прекъсната само от една препаска по гърдите със същия цвят. Опашката е малко вдълбната, както се полага за всяка лястовица. Оформили бяха цял птичи град на много етажи. Изкопават мекия материал с човките и крачката и оформят проход

с диаметър 4 – 5 см и дължина около 70 – 80 см, рядко до метър. Гнездовата камера накрая е постлана с тревички и пера. Там женската снася 5 – 6 чисто бели яйца, както е правило при всички птици, живеещи в хралупи и дуги такива тъмни места. На сезон имат по две люпила. Мътят около 2 седмици. Малките след излюпване престояват още две до три седмици в „кулиятка си“, т.е. спадат към „гнездожилците“. За разлика от човешките жилища, тези на брегарките, както още се наричат, се местят често. Птиците имат проблем с много гнездови паразити, които ги следват, но все пак с известно закъснение. Борбата с тях е неравна и за да ги избегнат, те са принудени да потърсят

нови места. И нещо любопитно – много наблюдения показват, че женската избира мястото на бъдещия „апартамент“. А тъй като и при тях има жилищна криза често се разиграват шумни спорове между двойките за местата. Но при поява на „въздушен неприятел“ – някоя граблива птица – ластовиците от цялата близка околност набързо забравят споровете и дружно се скупчват в „облак“, обкриващ врага.

Снимка на брегова ластовица пред гнездова дупка, издълбана в брега от Португалия. Снимка Wikipedia

Брегова ластовица в полет

Подобно поведение може да се види и при морските стагнии риби, като хамсия, скумрия. Те използват същата тактика на защита срещу по-едри хищници. Към края на август и началото на септември брегарките, както и другите насекомоядни птици, отлитат към „топлите страни“ – през Източното Средиземноморие до Източна и Южна Африка. Преодоляват – летейки – много хиляди километри.

Пчелоядът (*Pernis apivorus*) е голяма птица – размах на крилете до 1,5 метра и тегло до килограм. Макар да е хищник от семейство ястребови, той е опасен само за дребни насекоми. Често го наричат и и осояд

Следващите 4 птици, с които ще се занимаем, принадлежат към 4 семейства, обединени в един разред, Синявицоподобни (*Coraciiformes*), разпространен главно в Тропиците. Отличават се с пъстро оперение, както повечето птици от тези ширини и с не особено мелодични гласове. Към нашите ширини идват само през лятото и после отново прелитат към страните, откъдето са се преселили у нас. Снасят почти кръгли, порцеланово бели, лъскави яйца, обикновено 4 – 7 на брой, подобни на умалени топки за пинг-понг. При пчелояда, земеродното рибарче и синявицата пилеңцата се излюпват голи и не след дълго им изникват първите перца. Тъй като обвивките им се спукват едва по-късно, отначало приличат на малки таралежчета – твърде необичаен изглед за птици!

Ще си позволя един казармен спомен. В далечната 1957 година, в околности-

те на Русе окопахме едно оръдие и тогава бях впечатлен от гнездови гупки на пчелояди (*Pernis apivorus*). Втората част от латинското име означава същото като българското „пчелояд“. Както е видно, даже научното название акцентира върху начина на хранене. Тъй като поколението вече беше излетяло, си позволихме „нарушение на природолюбителския устав“ – да ги разкопаем. Както при брезарките и те всяка година си изкопават нови гнездови гупки с цел избягване на множилите се гнездови паразити. За мен това разкопаване бе наистина вълнуващо и любопитно. И тогава видях,

че името подвежда. В латинския, а и в повечето европейски езици тази птица се казва именно така – пчелояд, и това по едно време ѝ гонеше сериозни неприятности. Пчеларите я обявиха за техен враг и започна безогледно избиране. Стигна се дотам един наш виден

Глава на възрастен женски пчелояд. Лицевите части са покрити със специални твърди пера, които ги пазят от жилата на насекомите

учен, доц. П. Дренски заедно с И. Сокачев по задание на БЛРС да извършат специално изследване на храната му. А тя се оказва с най-разнообразен състав – водни кончета, мухи, бръмбари, пеперуди, разни ципокрили, като пчели, оси и даже стършели. Резултатите реабилитираха тези птици. Те действително нападат пчели, но само при лошо време, когато няма други летящи насекоми „под ръка“. А при моите изследвания намерихме голямо количество листни и житни гърбеници, т.е. вредни за селското стопанство полутвърдокрили.

През 1964, вече бях завеждащ отдел Природа на музея Русе, с наш кръжочник бяхме открили единична гнездова гупка на пчелояди на шосето за София. По правило те се заселват по много заедно. Така и летят на ята с носещото се надалеко не съвсем благозвучно „пъррр-пъррр“. Веднага решихме да използваме сгодния случай – беше на сравнително скришно място и не се виждаше от шосето. Направихме си укритие (маскировачна палатка) от намерени наоколо пръчки, забити в земята и покрити със стари чували. Даже да ги открие и „приватизира“ случаен минувач, нямаше да причини съкрушителна материална загуба. За няколко дни оставихме „страшилището“ там, за да могат птиците да се убедят в неговата „безвредност“. Те хич не го зачетеха, а продължиха да си изпълняват родителските задължения, както можахме да установим от безопасно разстояние. Вече доста израснали те малки любопитно надничаха от входа към новия и все още непознат свят, към който наскоро щяха да литнат. Отваряха вечно гладни човки пред родителското тяло. Записвахме си колко пъти и през какви интервали родителите долитаха. Търпеливото изчакване и наблюдаване да се случи нещо достойно

за фотографската лента и за записване в полевия дневник е първостепенна възможност да се надникне в интимните подробности на биологията и ежедневието на „обекта“!

И там си висяхме доста време на сменни с Божидар. Не можахме да установим само колко дни продължава храненето на отбора на гнездовата гупка – открихме гнездото едва когато малките бяха вече доста израснали. В литературата, разбира се, го пише, а именно 30 дни, но ние си имахме вечната амбиция сами да го открием. Не стана. Наскоро малките литнаха към широкия свят. При напускане на родния дом отбелязахме, че оперението на младите прилича на това на възрастните, с тази разлика, че гърбът и долната страна на крилете бяха зеленикави, а не ярко жълти и кафяви и липсваха удебелените средни опасни пера.

За мераклиите да снимат тези шумни и яркоцветни птици ще кажем, че една от известните гнездови колонии се намира на познатата „Стена“ на шосето Русе – Силистра преди Тутракан, обявена за ОВМ – Орнитологично важно място. Там със силен телеобектив могат да се направят сполучливи снимки без маскировачна палатка. Навремето редовно сме спирани там с групи чуждестранни любители орнитолози („бърдгучери“) от Английското гружество за защита на птиците (RSPB) а така също и с групи от други страни.

През 60-те и 70-те години работихме по някой и друг месец в Сребърна с колелата и приятел Таню Мичев, тогава завеждащ биологичната станция на БАН, един от съавторите на „Птиците на Балканския полуостров“, известен далеч извън пределите на България орнитолог и природозащитник (наскоро ни напусна – светла му памет).

А в Сребърна, заедно с един фотограф натуралист от бившето ГДР през 70-те години бяхме открили удобна за снимане гнездова дупка на земеродни рибарчета (*Alcedo atthis*) на брега на Дунава. В случая трябва да се отбележи разликата във формата на входа между този на земеродното рибарче – повече или по-малко кръгъл и този на брегарката – значително по-широк, отколкото висок. Изкопахме допълнителен тунел от страни до гнездовата дупка. Закрихме го с гъсчица и платно – така хем можехме да надникнем и „хвърлим поглед отвътре“, хем да поддържаме необходимото затъмнение. Бяхме приготвили фотоапаратите и електронните светкавици. Малките, 4 на брой, бяха вече доста поотраснали.

Земеродните рибарчета са сравнително дребни, но красиви птици

ли. Гостът улови хубави кадри, а моят апарат показва скрит дефект и останах без документация. Разбира се, в чуждестранната литература изобилстват данни за гнездовата биология на земеродното рибарче. Но ние... виж по-горе! Храната, която специално ни интересуваше, се състои от ларви на различни водни насекоми и главно малки рибки до 7 см дължина. Те се подават на гладните човки с главата напред. А те са наредени мирно и чинно, като на хоро или въртележка „на търлата“ (панаир по русенската терминология). Издават странен звук, приличащ на непрекъснато бръмчене. Щом се нахрани, първото пиле си обръща онова място, където гърбът губи честното си име, към изхода на тунела и изпръсква полутечните си изпращания. И на неговото място застава следващото по реда. Колко просто и целесъобразно! А как е при гругите, да кажем свраките или черния кос? Зинали 5, че и повече човчици и родителите се чудят, кое га напълнят по-напред? На първо време малките, както е прието при птиците (че и бозайниците) се топят от родителите. Като поотраснал вече не се нуждаят от толкова интензивни грижи. А на възраст 4 седмици напускат семейното гнездо. Именно затова и са получили името си – земеродни рибарчета. И веднага пълноценно навлизат в живота – започват да ловят рибки самостоятелно. Някои орнитолози с по-поетична гуша наричат земеродното рибарче „летящ скъпоценен камък“. Наистина то се гордее с гърди, коремче и подопашка, греещи в ярко оранжево, докато цялата горна страна и крилете са обаянени в иризирало синьо-зелено. Особено в полет е наистина възхитителна гледка!

Едно от най-живописните и запомнящи се приключения беше отново в Сре-

бърна. В един малък овраг на брега на езерото намерихме подходяща гнездова дупка на синя гарга (*Coracias garrulus*). Тя не е никаква гарга, но е получила името си поради гласа си – „рррак-рррак“, наподобяващо гравенето на гарга или врана. Освен това я наричат още синявица заради блестящото лазурно синьо оперение, с изключение на кафявия

Името „Синя гарга“ подвежда. Синявицата няма нищо общо с гаргите или с птиците от семейство вранови

гръб. В Средна Европа гнезди по правило в гървесни хралупи, понякога в напуснати гнездови дупки на черен или зелен кълвачи, по изключение в изкуствени гнездилици. У нас често си изкопава гнездови дупки в подходящи лъсови стени. Веднъж съм я снимал по Ломовеите, заела кухини в скалите.

Проходът, свързващ гнездовата камера с външния свят, не е много дълъг – около 60 см. И този път създадохме такова велико съоръжение – изкопахме допълнителен „снимачен тунел“ по прав въл с оригиналния. И в този случай малките вече бяха поизраснали. По силата на професионалните ни интереси любопитствахме с какво се хранят родителите и поколението им. Разни едри и по предпочитание не толкова подвижни насекоми, напр. някои скакалци, попови прасета (в Сребърна употребяват малко странното название „скоропишници“). Лотар бе успял да снима и малко водно змииче в качество на плячка. Понякога попада гущерче, малка жабка и други още.

Досега не съм попадал на снимки на синявица в гнездовата дупка, нито от наш, нито от чуждестранен автор. Що

се отнася до снимките на земеродни рибарчета в гнездовата дупка, те наистина са осъществени у нас за пръв път от Таню Мичев. Чуждестранни автори са показвали немалко подобни постижения. Един от ГДР е използвал следното съоръжение. Конструирал един сандък, метър на дължина, 50 см височина и 25 ширина. Пълен със смес от цимент и гървени стърготини. Точно копие на ходовете, които птиците си изкопават в Природата. Единият страничен капак е бил подвижен. Монтирал сандъка до поток. Наистина не след дълго двоица земеродни рибарчета приели предложеното им „удобство“ и успешно отгледали потомство там! Фотографът пък в замяна на „услугата си“ получил възможност да направи хубави снимки.. В северна част на България земеродните рибарчета през зимата напускат и се премества на Юг, като търсят незамръзнали водоеми. От там пък произлиза другото им име – ледениче.

Четвъртият вид от този разред е напунякът (*Upupa epops*). Името му (вкл. и научното название) е звукоподражателно по гласа „Уп-уп-уп“, както е и на доста чужди езици (английски Eurasian hoopoe,

Полското врабче не е капризно и се заселва в напуснати дупки от други птици

френски *Nipre fasciée*, обаче на немски *Wiedehopf*, а на руски *угод*. Полетът му е бавен и вълнообразен – прилича повече на пеперуга. Крилете са широки и закръглени, веднага привличат окото с контрастната си черно-бяла шарка. А когато кацне, мигновено „изчезва“ заради защитното пясъчножълто-кафяво оперение на гърба. Името „циганско петле“ е получил заради характерната качулка от светло кафяви пера на главата, която обикновено е сгъната. Разперва я при възбуждане. По правило гнезди в хралупи на стари гървета, само по изключение в земни дупки. Поотрасналите малки почват да се катерят по клоните наоколо. При обезпокояване се обръщат с опашката към неприятеля и изпръскват изпражнения, смесени със секрета на трътковата жлеза с твърде неприятна миризма.

Накрая нека да споменем, макар и с няколко думи, за „вторичните наематели“ на напуснати гнездови и други дупки, най-често на пчелояда. Такова например

е полското врабче (*Passer montanus*). Неведнъж сме го наблюдавали и снимали при работата в Сребърна и на други места. Лесно се отличава от домашното по кафявата, не сива, шапчица и наличие на черно петно по белите бузи, което пък при домашното липсва. Както сочи името му, по-често се среща в полето. Но сме го констатирани в села и често в Русе (даже по-многобройно от

домашното). Иначе си вие кълбовидно гнездо, подобно на това на домашното, в разни кухни и понякога по много наедно на самостоятелно гърво или гървета, най-често тополи.

Друг вид, понякога използващ покрай най-различни кухни и готови изоставени квартири, е скорецът (*Sturnus vulgaris*). Неговият близък роднина, розовият скорец (*St. roseus*) идва неперигично у нас и гнезди най-често в скални кухни.

Но има още един такъв наемател – ориенталското каменарче (*Oenanthe isabellina*). То е малко по-егро от обикновеното (*O. oenanthe*), пясъчно жълто, само крилете са светло кафяви. По силата на „вечно променящата се Природа“, е отскорошен пришелец в Северна България. Преди е бил констатиран само по Черноморието и южните предели на Татковината, но постепенно е заел вече и вътрешността на страната. По предпочитание си вие гнездото в напуснати жилищни дупки на гризачи, напр. лалугер или хомяк. ■

Мравешкият мед има доказани антимикробни свойства

Мравки – „бурета“ стоят закачени на стените на мравешките галерии, готови за подхранване с мед на нуждаещи се мравки от колонията

Това интересно и перспективно откритие принадлежи на австралийски учени от университета в Сидни, изследвали в продължение на години свойствата на меда, добиван от няколко вида австралийски мравки. Публикувано е през м. юли, 2023 г. в международното научно списание *PeerJ*.

Отдавна е известно, че освен пчелите, мед могат да образуват и други насекоми, главно от разред Ципокрили (Hymenoptera), към които се отнасят и мравките. Досега са познати най-малко десетина вида мравки, разпространени в Австралия, Северна Америка, Африка и Меланезия, които принадлежат към различни родове и видове и за които е известно, че събират, преобразуват и ползват мед за изхранване на колонията си.

Основен източник за получаване на мравешки мед са различни захарни отделяния (екскрети) от други насекоми, главно от листни въшки на много видове диви и домашни растения, които мравките търпеливо събират, обикаляйки непрекъснато техните колонии. Даже при много видове мравки е установено, че те могат и да „гоят“ листните въшки, потупвайки ги от време

на време с антените си по коремчетата и стимулирайки по такъв начин отделянето на повече захарни екскрети от своите донори.

Австралийските учени са установили, че след събирането на захарните екскрети от листните въшки, мравките-събирачи ги пренасят в мравешките колонии, където ги предавали на други специализирани мравки в колонията. Те пък изпълнявали важната роля да натрупват в тялото си този нов „мравешки“ мед и при необходимост да подхранват с него главно новоизлюпените и подрастващи мравки, т.е. те изпълнявали ролята на „живи складове“ или бурета. Техните коремчета силно разраствали от съхранявания в тях мед и те обикновено висели неподвижно по стените на вътрешните галерии в мравешките гнезда, готови да отдават нужните количества мед на нуждаещите се членове на колонията. Броят на такива „бурета с мед“ никак не бил малък. Специални изследвания и изчисления показали, че в някои колонии на мравките от вида *Camponotus* процентът на „буретата“ с мед достигал до 49% от общия брой на мравките в колонията!

Австралийските изследователи са извършили интересни експерименти и върху антимикробното и антигъбно действие на мравешки мед, добиван главно от мравки от рода *Camponotus inflatus*. (Тук може би не е безинтересно да добавим, че мравки от р. *Camponotus* живеят и в България, но тяхната биология е все още слабо проучена!). Резултатите от изследванията на учениците от Сиднейския университет показали, че медът на мравките от *C. inflatus* потиска развитието на патогенните микроорганизми от рода *Staphylococcus* и на гъбите от род *Aspergillus*, макар и по-слабо от пчелния мед.

По PeerJ и Наука и Жизнь